

Aytən BABAYEVA

V.ADIGÖZƏLOVUN “ÖLÜLƏR” OPERASINDA XOR SƏHNƏLƏRİ

The title of article: Choral scenes in the opera of V.Adigezalov "Ölülər-Deads"

Abstract

In this paper there have been considered the musical-dramatic questions in the opera "Deads" of V.Adigezalov and investigated some peculiarities in the context of the European and national traditions. In addition, the peculiarities of formation of choral scenes as the fields of opera dramaturgy have been considered. Some principles of development and richness of the musical language of the opera "Deads" have been also analyzed.

Key words: *first Azerbaijan satirical opera, choral scenes, musical-dramatic questions*

Название статьи: Хоровые сцены в опере В.Адыгезалова «Мертвые»

Аннотация

В представленной статье были рассмотрены музыкально-драматургические вопросы в опере «Мертвые» В.Адыгезалова и исследованы некоторые особенности в контексте Европейской и национальной традиции. Кроме того, были рассмотрены особенности формирования хоровых сцен как области оперной драматургии. А также, были проанализированы в опере «Мертвые» некоторые принципы развития и богатства музыкального языка.

Ключевые слова: *первая азербайджанская сатирическая опера, хоровые сцены, музыкально-драматургические вопросы*

İstedadlı bəstəkar Vasif Adıgözəlovun gənclik illərində bəstələdiyi “Ölülər” operası (1963) bəstəkarın ən uğurlu əsərlərindən biri olub, Azərbaycan operası tarixində satirik operanın ilk nümunəsi idi. C. Məmmədquluzadənin yaradıcılığında mühüm yer tutan “Ölülər” tragikomedyasının süjeti əsasında yaranan bu operada fanatizm, mövhumat qamçılanır.

C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” pyesində komik əhvalatlar fonunda faciəvi məzmun ifadə olunur. Yazıçı “Ölülər” əsərində mühafizəkar mühitlə İsgəndər arasındakı münasibətin bənzərsiz mənzərəsini yaradır. Ulu öndər H.Əliyev “Ölülər” əsərini çox yüksək qiymətləndirərək, “böyük fəlsəfi və həyati əsər” adlandırmışdır. C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsəri daim bütün dövrlərdə aktual olmuşdur. Yazıçı Anar çox şəffaf şəkildə göstərir ki, “C.Məmmədquluzadənin irili-xırdalı, müxtəlif janrlı bütün əsərlərində sənətkarın anlamaq dərdi ifadə olunub... o, insan problemlərini, cəmiyyət problemlərini, öz xalqının milli problemlərini dərin-dərinə anlayır və dərk edirdi”¹.1963-cü ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulan operanın ssenari müəllifləri Firudin Mehdiyev və Cahid Hilaloğlu (seirlər Aslan Aslanovundur) olmuşdur. Dördpərdəli operada xor səhnələrinin musiqili-dramaturji həlli bəstəkarın özünəməxsus üslubu ilə ifadə olunmuşdur. C.Məmmədquluzadənin pyesindəki yazıçının çox sevdiyi bədii üsul-qrotesk bu operada da öz əksini tapır. Ölülər və dirilər dünyasındakı münasibətləri şərh etmək üçün operada xor ən gözəl bələdçi rolunu oynayır. Operanın I pərdəsində xorlar səhnədə baş verən hadisələrin şərhçisi rolu daşıyır. I pərdənin başlanğıcında Şeyx Əhmədin çıxışından sonra “Kərim Allah birdir” xoru səslənir. Bu dördsəslili xor bir qədər statik xarakter daşıyır, çox lakonik və yığcamdır, vahid pianissimo nüansında səslənir. Xorun tamamlayıcı bölməsi sözsüz vokaliz şəkildə ifa olunur. Bu vokaliz orkestrdə ostinat səsin təkrarlanması fonunda səslənir. Bas partiyası xromatizmlər üzərində hərəkətə əsaslanır.

---

¹ Anar “Anlamaq dərdi”- Dünya bir pəncərədir. Bakı, 1986.

Nümunə №1

pp Kə - rim Al-lah bir - dir rə - him-dir a - dil - dir A -

pp Kə - rim Al-lah bir - dir rə - him-dir a - dil - dir A -

pp Kə - rim Al-lah bir - dir rə - him-dir a - dil - dir A -

pp Kə - rim Al-lah bir - dir rə - him-dir a - dil - dir A -

Soprano
Alto
Tenor
Bass

Soprano
Alto
Tenor
Bass

ləm a na bir qul seç də e dir o na var-lı yox -sul

ləm a na bir qul seç də e dir o na var-lı yox -sul

I pərdənin II şəklində çox maraqlı səhnə Nazlının qızlar xoru ilə birlikdə ifa etdiyi mahnıdır. Yeniyetmə və şıltaq Nazlının qayğısızlığını ifadə edən bu mahnısına soprano və altların oynaq və şıltaq ruhlu xoru qoşulur. Kupleti Nazlı, nəqəratı isə Nazlı və xor ifa edir: “Haqquşqa, haqquşka xanım”. Nəqəratın ikinci yarısında soprano melodiyarı oxuyur, altlar isə örtülü ağızla ifa edir.

Nümunə №2

Haq-quş-qa can da - rıx - ma göz-lə - ri - ni - yum bax - ma

(bağlı ağızla)

I pərdənin I şəklinin tutqun koloritindən sonra Nazlının xor ilə ifa etdiyi şux mahnı II şəkildə böyük təzad yaradır. İsgəndərin və Hacı Həsənin səhnəsindən sonra səslənən dörəsəli xor (“Kəblə Fətullah dadaş dirilibdir”) dialoq şəklində qurulur. Dialoqda ardıcıl olaraq, bas və digər xor partiyaları növbələşir. Xor orkestrin həyəcanlı, yeksənəq və monoton ostinatosu fonunda səslənir. c-moll tonallığının orqan punktuna əsaslanan bu fiqurasiyalı ostinatosu fonunda xor partiyaları təqlid şəklində növbələşərək, hadisələri şərh edir və ölümlərin dirilməsi xəbərini verir. Bu xor səhnəsi iki bölmədən ibarətdir. İkinci bölmə 6/8 ölçüdə ikisəsli xordur. Xorun birinci bölməsində tutqun faciəvi kolorit üstün idisə, ikinci bölmə bir qədər nikbin xarakter daşıyır. Onu müşayiət edən orkestr partiyası vahid ritmik formul üzərində qurulur.

Nümunə №3

The musical score is presented in two systems. The first system shows the Soprano, Alto, Tenor, and Bass parts. The Soprano part has the lyrics "Ha-ci ə-mi". The Alto part has the lyrics "Ha-ci ə-mi". The Tenor part has the lyrics "Ha-ci ə-mi". The Bass part has the lyrics "Kəb-lə Fə-tul-lah da-daş di-ri-lib". The second system shows the Soprano, Alto, Tenor, and Bass parts. The Soprano part has the lyrics "di-ri-lib-dir Kəb-lə Fə-tul-lah da-daş.". The Alto part has the lyrics "di-ri-lib-dir Kəb-lə Fə-tul-lah da-daş.". The Tenor part has the lyrics "di-ri-lib-dir Kəb-lə Fə-tul-lah da-daş.". The Bass part has the lyrics "di-ri-lib-dir Kəb-lə Fə-tul-lah da-daş.".

Bu ikisəsli xordan sonra Nazlının ariozosu səslənir, o, gənc yaşında nakam həyatdan köçmüş bacısı Saranı oxşayır. Sonra yenə “Kəblə Fətullah dadaş” sözləri ilə başlanan dördsəsli xor səslənir. Lakin bu əvvəlki xordan fərqlidir. Belə ki, əvvəlki xorda polifonik elementlər üstünlük təşkil edirdi və imitasiyalara əsaslanırdı. Burada isə homofon-harmonik ifadə tərzini verilir. Hacı Həsən Şeyx Nəsrullahın xəstələnməsi haqqında xəbər verdikdən sonra “Əziz Şeyxəna dincəl, daha” dördsəsli xoru səslənir. Xor iki hissədən ibarətdir. İkinci hissədə c-moll tonallığını gis-moll əvəzləyir. burada tenor və baslar sözlü mətni ifadə edir, qadın xor partiyaları – soprano və altlar isə örtülü ağızla sözsüz vokaliz oxuyur. Xorun poetik mətnində şeyxə şəfa tapması arzulandır. I pərdənin finalı çox münaqişəli və düşünlü bir məqamdır. Belə ki, bu səhnədə İsgəndər Şeyx Nəsrullahla açıq şəkildə toqquşur və tenorlarla basların başladığı müşayiətsiz səslənən xora sonra qadın səsləri (altlar və sopranolar) qoşulur. Bu xor polifonik inkişaf üsuluna əsaslanır. Dinamik baxımdan xor getdikcə güclənir və daha da dramatik xarakter alır. “Rədd ol, çıx get” sözlərini xalq İsgəndərə ünvanlayaraq onu lənətləyir və kafir, dinsiz olmaqda günahlandırır. Bu səhnədən sonra çox maraqlı səhnə - pərdə arxasında xor səslənir. Bu dördsəsli xorun fonunda Şeyx Nəsrullahın replikaları (“Xoş gəlmisən, kəklik baba”) eşidilir. Dördsəsli xorun quruluşunda diqqətçəkən məqam soprano və altların sözsüz vokalizi ilə tenor və basların sözlü oxumasının birləşməsidir (“Hifz et şeyxi”). Sonra qadın xor partiyaları da fəallaşır, soprano və tenorlar, eləcə də altlar və baslar qoşulaşaraq unison partiyaslı ifadə edir.

Nümunə №4

Soprano

Alto
(bağlı ağızla)

Tenor
Hifz et Şey - xi ey - u - lu - Tan - rı

Bass

Soprano

Alto

Tenor
Şad ey - lə - sən biz - fa - ğır - la - rı

Bass

Operanın II pərdəsi Fatma ananın ölən qızı Saranın oxşama səhnəsi ilə başlanır. Sonra ona qadın xoru qoşulur. Alt partiyasının ostinat təkrar olunan səsi fonunda soprano partiyası lyamentozlu, şikayətli bir melodiyanı ifa edir. Bu səhnədə Fatma ilə xorun çıxışından sonra Nazlı çıxış edir, onu Fatma ana ilə xorun çıxışı əvəzləyir. II pərdənin mərkəzi səhnəsi – Şeyx Nəsrullahın ölüləri diriltmək üçün xalqla dialoqudur. Burada xor əsas etibarilə, şərhcı rolunu oynayır, aparıcı rolu kişi xoru (tenor və baslar) daşıyır. Çox dramatik və ekspressiv xarakterli bu səhnədə dördsəslı xorda soprano və tenorlar, altlar və baslar unison partiyasını ifa edir. Bir növ kaos şəklində qurulan kvintetdə hər personaj öz fikrini deyir, xor isə bu səhnənin drammatizmini daha da artırır. Kefli İsgəndərin gəlişi ilə hadisələr kəskin şəkildə öz məcrasını dəyişir. Xalqın gözünü açmağa çalışan, onu avamlıq və cəhalətdən xilas etmək istəyən Kefli İsgəndərin satirik replikaları, Şeyx Nəsrullahla mübahisəsini kütlə başqa tərzdə qavrayır. Bu səhnədəki xor basların çıxışı ilə başlanır: “Naxələfdir, naxələfdir dinsiz”, sonra tenorlar onu təqlid edir, sonra onlara bütün xor qoşulur. Bu xor polifonik üslubda qurulur. Operanın III pərdəsi də əvvəlki pərdələr kimi, xor səhnələri ilə zəngindir. Şeyx Nəsrullahdan şəfa diləyən xəstələrin xoru (“ömrümüz qarə”) eyni fikri təkrar edərək, eyni səsin məşqi, reçitativli melodiyası üzərində qurulur. Bu ikisəslı kişi xorundan sonra ikisəslı qadın xoru səslənir. Qadın xorunda Şeyxə inam, ona itaət duyğusu ifadə olunur. Bu səhnənin kulminasiyası “Ölü də dirilərmı?” kişi xorudur. (bas partiyası). Səhnədə xor əsas etibarilə, hadisələrin şərhcısı kimi çıxış edir. Şeyxin fırlıdağı və kələkbazlığından xəbərdar olan xalq Allaha yalvarır, ondan rəhm diləyir. Bu səhnədəki xorun dinamikası tədricən güclənir. Xor basların “Allahın əmrinə şübhə etmək olmaz” sözləri ilə başlanır, sonra tədricən tenorlar, daha sonra qadın səsləri qoşulur. Bu xorun orta hissəsi İsgəndərin çıxışıdır. (“Ah, qara günlər”). İsgəndərin çıxışını müşayiət edən orkestr partiyasındakı ostinat ritmik formul xorun üçüncü

bölməsində saxlanır (“Rəhm elə bizlərə”). Belə ki, bu ostinat formul alt və bas partiyalarının da əsasını təşkil edir. Soprano və tenorlar isə “Ey, Allah” sözləri üzərində improvizə xarakterli melodiyanı unison şəkildə ifa edir. Çox miniatür xorda zərbi-muğam xüsusiyyətləri yaranır, orkestr, eləcə də altlar və baslar ostinat ritmik formulu saxlayır, bu fonda soprano və tenorlar improvizə edir. Xalqın yalvarış xarakterli xoru lamentoğlu intonasiyalar üzərində qurulur.

Nümunə №5

The musical score is for Soprano, Alto, Tenor, and Bass. It is in 3/4 time and consists of two systems of staves. The lyrics are in Azerbaijani. The first system shows the vocal lines with lyrics: Soprano: Al - lah; Alto: Rəhm ey-lə biz-lə - rə, rəhm ey-lə biz-lə - rə, rəhm ey-lə biz-lə - rə; Tenor: Al - lah; Bass: (no lyrics). The second system shows the vocal lines with lyrics: Soprano: sən_ey bö- yük Al-lah Al³ - lah__ rəhmey-lə biz - lə - rə; Alto: rəhm ey-lə biz-lə - rə, rəhm ey-lə biz-lə - rə, (no lyrics); Tenor: sən_ey bö- yük Al-lah Al³ - lah__ rəhmey-lə biz - lə - rə; Bass: (no lyrics). There are triplets (3) over the final notes of the Soprano and Tenor lines in the second system.

Operanın son tamamlayıcı səhnəsi çox maraqlı şəkildə qurulmuşdur. Bu səhnədə İsgəndərin çıxışı xorla növbələşir. İsgəndərlə xorun dialoqu çox orijinal tərzdə qurulur. İsgəndərin çıxışı reçitativ üslubundadır. O, öz çıxışında Şeyx Nəsrullahın fırlıdağından bəhs edir və xalqa öyüd-nəsihət verir. Bu səhnədə orkestr müşayiəti ostinat ritmik formul üzərində qurulur, İsgəndər və xorun partiyası bu fonda növbələşir. Əsasən sopranolar sözsüz vokalizi təkrar edir. Bu səhnənin kulminasiyasında İsgəndərin reçitativləri xorla birləşir. Son səhnənin musiqisinin psixoloji mühiti real gerçəkliyi əks etdirir.

Operadakı xor səhnələrinin hər birinin öz dramaturji görünüşü var və fərdi üslub xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. “Ölülər” operasının xor səhnələri bir sıra xüsusiyyətlərinə görə Musorqskinin operalarını xatırladır. Xor əsas etibarilə, şərhçi kimi çıxış etsə də, xalq passiv-seyrçi mövqe daşmır və hadisələrin gedişatına müdaxilə edir, müəyyən hadisəyə öz münasibətini bildirir. Xor səhnələrinin daha mühüm fərqləndirici bir xüsusiyyəti onun psixologizmidir. Bu səhnələr xalqın psixologiyasını, onun düşüncələrini, hiss və həyəcanlarını açır. Şeyx Nəsrullahın fırlıdağına kor-təbii inanan, ona ümid bəsləyən avam, itaətkar və müti xalq tragikomediyanın fəal iştirakçısına çevrilir. Aldanmış xalq – operanın əsas personajıdır. Bu sadələhv və avam xalqı düz yola çəkən, onu aldanmaqdan qoruyan İsgəndərin partiyası xorun partiyası ilə birləşmədə verilir.

Xorlar operada əsas etibarilə homofon-harmonik, bəzən isə polifonik üslubda qurulur. Xor səhnələrinin digər bir xüsusiyyəti onların çox yığcam və lakonik olmasıdır. Bu yığcam xorlar operanın dramaturgiyasında mühüm rol oynayaraq, xalq obrazını hərtərəfli açır.

Beləliklə, C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” tragikomediyasının ideya və süjetini, burada əks olunan problemləri Vasif Adıgözəlov öz operasında əhatəli və tutumlu şəkildə əks etdirir. Sələflərinin və dünya musiqi mədəniyyətinin nailiyyətlərindən bəhrələnən bəstəkar “Ölülər” operasında dolğun və parlaq obrazlar, eləcə də gözəl xor səhnələri yaratmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Anar “Anlamaq dərdi”- Dünya bir pəncərədir. Bakı, 1986.
2. Эфендиева И. Васиф Адигезалов. Б., Шур, 1999, 323 с.

Notoqrafiya

1. Adıgözəlov V. “Ölülər” operası (klavir) – Əlyazma, 2003.